

Розмаїтість в оцінці угорських подій різних соціальних та національних груп населення України змусила органи політичного керівництва УРСР приділити значну увагу агітаційно-пропагандистській роботі щодо формування громадської думки, спрямованої на підтримку зовнішньополітичного курсу ЦК КПРС. З метою посилення ідеологічного та психологічного тиску на населення майже у всіх містах України були проведені відкриті збори партійних та комсомольських організацій, бесіди, мітинги грудящих, на яких виступали члени Президії, секретарі ЦК КПУ, члени бюро обкомів, міськкомів, райкомів партії, працівники апарату ЦК, діячі науки та культури.

Разом із тим, антикомуністичне повстання в Угорщині, зростання невдоволення в самому СРСР, спонукало вище політичне керівництво країни шляхом політичних репресій вдатися до поступового згортання процесу десталінізації радянського суспільства, до прийняття рішень, які в подальшому перетинали шлях до плюралізму думок і поглядів в країні Рад.

Дмитрук В.І.

Незгодні: події 1968 р. в Чехословаччині крізь призму архівно-слідчих справ КДБ УРСР

Події 1968 р. в Чехословаччині сколихнули українську громадськість. Агітаційно-пропагандистська машина КПРС активно намагалася довести радянським громадянам, що втручання у внутрішні справи сусідньої держави повністю легітимне. Але дехто із громадян Радянської України мав інший погляд на розвиток радянсько-чехословацьких відносин. Ці особи одразу стали об'єктом прискіпливої уваги органів державної безпеки республіки.

Автор проаналізував деякі архівно-слідчі справи на громадян України, порушених наприкінці 1960-х – на початку 1980-х рр., які зберігаються у фондах Галузевого Державного архіву Служби безпеки України. Їх звинувачували у «антирадянській агітації» лише за те, що у приватних розмовах, лис-

тах, надісланих до центральних газет, зверненнях до керівництва СРСР та УРСР вони протестували проти окупації Чехословаччини.

Проаналізувати всі порушені архівно-слідчі справи було б неможливим. Тому поставимо за мету в статті зосередити першорядну увагу на тих, які найповніше характеризують настрої представників різних прошарків населення та реакцію на них з боку владних і правоохоронних структур.

Цікавою, на наш погляд, є справа впливового партійного працівника, колишнього заступника завідуючого відділом пропаганди і агітації Черкаського обкому Компартії України М. С. Ліхцова, який, попри масовану ідеологічну обробку, не поступився принципами. У зазначеній кримінальній справі є знакові моменти, які засвідчили, що навіть у середовищі партійного апарату назрівало невдоволення рішеннями вищого політичного керівництва СРСР.

Його біографія мало чим відрізнялася від біографій багатьох його сучасників. Народився в 1929 р. у м. Тирасполі, зростав і виховувався в дитячому будинку м. Ананьєва Одеської області. У перші повоєнні роки працював і молотобійцем, і слюсарем, і ковалем. За важку працю був нагороджений медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». Друга нагорода — медаль «За трудові заслуги» прийшла до нього в 1948 р. під час навчання в Черкаській автошколі, в якій талановитий юнак зумів винайти і сконструювати машину для вибирання насіння з кок-сагізу і протез для інвалідів¹.

Після закінчення у 1960 р. факультету журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, обіймав посади редактора обласного радіомовлення, завідуючого редакцією обласного книжкового видавництва. У цей час його цікаві дописи з'являлися на сторінках республіканських газет і журналів.

У 1963 р. М. С. Ліхцову запропонували перейти на високу в партійній ієрархії посаду помічника першого секретаря Черкаського промислового обкому партії. Через нього проходили всі

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України), м. Черкаси. – Спр. 12239-ФПД, т. 3. – Арк. 11–13.

найважливіші рішення обласної партійної організації, формувалися основні напрямки діяльності окремих відділів ОК КПУ. Після реорганізації партійних органів і злиття промислового і сільськогосподарського обкомів, М. С. Ліхцову запропонували стати заступником завідуючого відділом пропаганди і агітації Черкаського обкому КПУ². На цьому його партійна кар'єра обривається.

Чехословацькі події призвели до роздвоєння особистості М. С. Ліхцова. З одного боку, він як керівник ідеологічної ділянки роботи обласної парторганізації був змушений формувати в населення області відповідну громадську думку, з іншого ж — його світоглядні переконання не сприймали агресії країн Варшавського договору, яка ставила метою насильницьке згортання демократичних процесів в ЧСРСР. Звичайно, шлях, який обрав М. С. Ліхцов (анонімна петиційна кампанія), слід вважати далеко не кращим, але це свідчило про певну особисту мужність цієї людини.

Так, 22 серпня 1968 р. М. С. Ліхцов від імені неіснуючого товариства «Симоненкові друзі» направив на адресу газети «Літературна Україна» листівку, в якій засуджував введення військ до Чехословаччини і вимагав дати їй можливість вибору власного шляху подальшого розвитку. Деяко пізніше, в ніч на 26 серпня 1968 р., він виготовив і повісив на рекламному щиті на вулиці Гоголя в Черкасах листівку, в якій закликав населення протестувати проти окупації Чехословаччини³.

На допиті в Управлінні КДБ при Раді Міністрів УРСР по Черкаській області на запитання про те, як розуміти фразу в листівці «Хай живе вільна Чехословаччина! Геть окупантів!», він відповів: «Цю фразу в листівці слід розуміти як моє неприйняття введення військ союзників до Чехословаччини, братньої, дружньої, соціалістичної країни в 1968 році, у зв'язку з тогочасними подіями, тому введення військ на територію Чехословаччини... я розумів як «окупацію» і в листівці висловив своє ставлення до цього»⁴.

² ГДА СБ України, м. Черкаси. – Спр. 12239-ФПД, т. 3. – Арк. 14–15.

³ Там само. – Арк. 19.

⁴ Там само. – Арк. 25.

Виходячи з методів діяльності радянських спецслужб, автора листівок довго розшукувати не довелося. Відомості про нього швидко надійшли до Черкаського обкому партії, який відразу перетворив М. С. Ліхцова зі здібного і перспективного партійного працівника в людину, що не заслуговує на довіру підлеглих і колег.

Боячись розголосу того, що один з керівних працівників Черкаського обкому КПУ пов'язаний з протестами проти окупації Чехословаччини, 16 січня 1969 р. бюро обкому звільнило його із займаної посади. І вже 2 липня 1969 р., не приховуючи справжніх причин, воно ухвалило таку постанову: «Ліхцов М.С., народження 1929 р., член КПРС з грудня 1956 р., партквиток № 07404623, працює редактором видавничого відділу облуправління друку.

Протягом 1964–1968 рр. Ліхцов М.С. писав анонімні листи, в яких злісно зводив наклеп на радянську дійсність, відправляв ці листи до редакцій газет, до партійних і радянських органів. Крім того, Ліхцов виготовив листівку антирадянського націоналістичного змісту і 26 серпня 1968 року повісив її на вітрині в районі міського ринку. Свою провину у виготовленні наклепницьких листів і антирадянської листівки Ліхцов повністю визнав. Бюро обкому КП України постановляє: «За складання, розповсюдження злісних наклепницьких листів і антирадянської листівки Ліхцова Михайла Степановича з членів КПРС виключити»⁵.

За партійним стягненням неодмінно йшла кримінальна відповідальність. 15 жовтня 1969 р. М. С. Ліхцов був визнаний винним за ст. 62 ч. 1 Кримінального кодексу УРСР і засуджений до п'яти років позбавлення волі з відбуттям покарання у виправно-трудовій колонії суворого режиму. Через два місяці судова колегія з кримінальних справ скоротила йому термін покарання до трьох років⁶.

У 1988 р. М. С. Ліхцов звернувся до Президії Верховної Ради України з листом, в якому писав: «Звертаюся до Президії

⁵ ГДА СБ України, м. Черкаси. – Спр. 12239-ФПД, т. 3. – Арк. 75–76.

⁶ Там само. – Арк. 18.

Верховної Ради УРСР з проханням доручити відповідним органам за нових відкритих обставин — часу демократії, гласності, справедливості — переглянути так звану «справу», за якою в 1969 р. суд в Черкасах незаконно засудив мене до трьох років позбавлення волі за ст. 62 КК УРСР і зняти всі звинувачення в зв'язку з відсутністю складу злочину»⁷.

Помилився тоді М. С. Ліхцов. Проголошені М. С. Горбачовим демократія, гласність сприймалися не більше як косметичне оновлення тоталітарної системи. Звідси й рішення пленуму Верховного Суду України про відмову в реабілітації. Лише Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», схвалений Верховною Радою України 17 квітня 1991 р., дозволив реабілітувати «інакомислячого» інтелігента⁸.

Не менш трагічної долі зазнав доцент кафедри фізики Кіровоградського педагогічного інституту ім. О. С. Пушкіна, кандидат фізико-математичних наук Г. Дубовов, який 25 вересня 1968 р. направив листа підтримки на адресу Посольства ЧСРС у м. Москві. У ньому серед іншого говорилося: «Дорогі товариші і друзі! Усе прогресивне людство, всі, кому дорогі свобода і рівність людей, вітають героїчну боротьбу чехословацького народу з радянськими окупантами та його сателітами. У січні Компартія Чехословаччини обрала правильний шлях побудови комунізму, цей шлях — науковий шлях, шлях основоположників наукового комунізму Маркса і Енгельса. Це шлях, який прийнятний для більшості народу, шлях демократії, рівності і братерства. Більшість радянського народу обурена радянською окупацією, але не може висловити свого обурення внаслідок звірського придушення свободи слова і друку. Радянські керівники бояться свого народу, відчувають тваринний страх перед свободою слова і друку, вони бояться демократизації суспільного життя інших соціалістичних країн, оскільки це неминуче вплине на радянський народ...»⁹.

⁷ ГДА СБ України, м. Черкаси. — Спр. 12239-ФПД, т. 3. — Арк. 4.

⁸ Закони України. — К., 1996. — Т. 1. — С. 370–374.

⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 1, оп. 25, спр. 64. — Арк. 73.

Подібне вільнодумство дорого обійшлося Г. Дубовову. 27 січня 1969 р. судова колегія з кримінальних справ Кіровоградського обласного суду визнала його винним у скоєнні злочину, передбаченого ст. 62 ч. 1 Кримінального кодексу УРСР і засудила до позбавлення волі терміном на шість років у ВТК суворого режиму з наступною висилкою і заборонаю займатися викладацькою діяльністю протягом п'яти років¹⁰.

Оцінка подій в Чехословаччині стала стрижнем кримінальної справи старшого інженера Івано-Франківської обласної газотехнічної інспекції В. Долішнього. У звинувачувальних висновках, підготовлених слідчим відділенням Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР по Івано-Франківській області, говорилося: «Проводячи серед свого оточення антирадянську агітацію і пропаганду в усній формі, Долішній протягом 1968–1969 рр. зводив наклепи на заходи КПРС, Радянського уряду та інших соціалістичних країн з придушення антисоціалістичного заклоту в Чехословацькій Соціалістичній Республіці, заявляв, що такі дії є «насильством», «окупацією» стосовно народу ЧССР, який нібито піднявся на боротьбу за свої національні права, у своїх судженнях висловлював заклики до проведення подібних дій на Україні»¹¹.

Такі погляди, до того ж підкріплені глибокою переконаністю в тому, що події в Чехословаччині стануть каталізатором боротьби з політикою русифікації, придушенням прав і свобод в Україні, дали підставу 15 вересня 1972 р. судовій колегії з кримінальних справ Івано-Франківського обласного суду під головуванням О. О. Фардиги засудити В. М. Долішнього за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до семи років позбавлення волі у ВТК суворого режиму з наступним засланням на три роки¹².

Не була справедливою Феміда і до одеських правозахисників Н. Строкатої, О. Притики, О. Різників, які серед іншого не могли не відгукнутися на події в ЧССР. Їхні спроби надати

¹⁰ ГДА СБ України, м. Кіровоград. – Спр. 12541-П, т. 1. – Арк. 14 зв.; Т. 2. – Арк. 4, 252, 313–314.

¹¹ ГДА СБ України, м. Івано-Франківськ. – Спр. 9375-П, т. 2. – Арк. 370–371.

¹² Там само. – Т. 6. – Арк. 97.

підтримку чехословацьким патріотам класифікувалися як антирадянська протиправна діяльність¹³.

Приблизно так само визначалася провина керуючого аптекою № 54 Одеського аптекоуправління А. В. Красножона, який дозволив собі висловити сумнів щодо адекватності рішень вищого партійно-державного керівництва СРСР, які призвели до введення військ до Чехословаччини¹⁴.

Для одеського фізика П. Бутова стало фатальним зберігання наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. ряду примірників самвидаву і, перш за все, книги відомого російського правозахисника А. Марченка «Мої показання», яка розповсюджувалася нелегально. Оцінюючи цю працю, експерти, визначені спецслужбами, писали: «У книзі «Мої показання» автор зводить наклеп на радянський державний і суспільний лад, брехливо стверджує, що в СРСР нібито існує жорстока цензура і контроль за кожним сказаним словом, а радянські народи «...всі задавлені страхом, пригноблені тяжким побутом». Зводить наклеп на радянські слідчі та судові органи. У книзі Марченко використовує вирази: «Комуністи — кати... Комуністи п'ють кров народу». Марченко з ненавистю накидається на всі завоювання Великої Жовтневої Соціалістичної революції, в «Листі чехословацьким газетам» відверто виступає на захист контрреволюції, що намагалася в 1968 році підірвати підвалини соціалізму в ЧССР»¹⁵.

Таким же чином оцінювалася вилучена під час обшуку в П. Бутова брошура «Х річниця вторгнення до Чехословаччини». Висловлюючи власне судження, експерти зазначали: «У документі під назвою «Х річниця вторгнення до Чехословаччини» зводиться наклеп на братську допомогу країн соціалістичної співдружності чехословацькому народові в боротьбі з контрреволюцією»¹⁶.

Факт зберігання такої літератури розглядався як кримінальний злочин. Це підкреслила судова колегія з кримінальних

¹³ ГДА СБ України, м. Одеса. – Спр. 24994-П, т. 11. – Арк. 58.

¹⁴ Там само. – Т. 1. – Арк. 364, 366.

¹⁵ Там само. – Т. 4. – Арк. 226.

¹⁶ Там само. – Арк. 237.

справ Одеського обласного суду, яка визначила П. Бутову термін покарання — п'ять років ув'язнення у ВТК з наступним дворічним засланням¹⁷.

Не був поблажливим Дніпропетровський обласний суд до інженера з інформатизації Ломівської водопровідної станції Дніпропетровського міського виробничого управління водопровідно-каналізаційного господарства Г. Ничипоренка. Останній, як і П. Бутов, дозволив собі зберігати і розповсюджувати самвидав, зокрема, одну з книг дисидента Л. Копелева. Уже це розглядалося як серйозний кримінальний злочин. Крім цього, під час обшуку були вилучені конспекти передач зарубіжних радіостанцій. Їх характеристика в процесуальних документах подавалася таким чином: «З 8 березня 1977 р. до 3 травня 1978 р. у себе вдома в м. Дніпропетровську виготовив на аркушах учнівського зошиту наклепницький документ, що являє собою конспективні записи передач закордонних антирадянських радіостанцій... У ньому міститься наклеп на радянський народ, радянську дійсність та на радянський державний лад. Зокрема, стверджується, що начебто радянський уряд знищував свій народ. Наклепницьки змальовуючи радянську зовнішню політику, стверджується, що допомога Радянського Союзу братній Чехословаччині в 1968 р. була начебто «окупацією»¹⁸. Остаточні акценти у цій кримінальній справі 5 серпня 1981 р. поставила судова колегія з кримінальних справ Дніпропетровського обласного суду під головуванням І. В. Кащеєва, яка визначила Г. Ф. Ничипоренку термін покарання до семи років позбавлення волі у ВТК суворого режиму з наступним засланням терміном на п'ять років¹⁹.

За відвертість учитель школи с. Рясного Ємільчинського району Житомирської області Д. Мазур потрапив у поле зору органів КДБ, якими було встановлено, що «восени 1968 р. в учительській кімнаті школи с. Рясного Мазур у присутності

¹⁷ Вести из СССР. Права человека: В 5-и т. – Мюнхен; Брюссель, 1989–1991. – Т. 2. – С. 147.

¹⁸ ГДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П-25298, т. 1. – Арк. 243–244.

¹⁹ Там само. – Т. 3. – Арк. 273.

директора школи Перебийноса П.У., вчителів Колядич З.Ф., Іваненко М.Д., Ксендзука М.Г. та інших з антирадянською метою інтернаціональну допомогу Чехословаччині — введення влітку того ж року військ країн Варшавського договору називав «інтервенцією» та «окупацією», вказував, що уряд СРСР нібито зробив помилку, коли ввів свої війська до цієї країни». Усе це лягло в основу кримінальної справи, порушеної 30 червня 1980 р., і відобразилось у вирокі Житомирського обласного суду²⁰.

Не уникнув кримінальної відповідальності і черкаський літератор В. Захарченко, удостоєний вже в умовах державної незалежності України Шевченківської премії. Як виявилось, його провина полягала в тому, що він відстежував перебіг подій в Чехословаччині і фіксував їх у щоденнику. Зазначений щоденник був представлений на суді як один з першорядних речових доказів²¹.

У ході розгляду кримінальної справи В. Захарченка в судовому порядку не було взято до уваги його пояснення того, що він як літератор і журналіст, користуючись різноманітними каналами інформації, намагався зрозуміти, що насправді відбувається в Чехословаччині²². Не хотіли захистити свого колегу по перу і члени Спілки письменників України. Його звернення до президії СПУ не стало навіть предметом ретельного розгляду²³.

Мабуть ніколи не думали миколаївські робітники заводу залізобетонних виробів № 2 тресту «Миколаївжитлобуд» П. Саранчук та В. Івков, що їхні приватні дискусії стосовно подій в Чехословаччині можуть стати підставою для порушення кримінальної справи. Однак, зовсім іншої думки дотримувалося слідче відділення Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР по Миколаївській області. З підготовленого ним документу довідуємося: «Проведеним слідством встановлено. У серпні 1968 року під час ремонту квартири Можаровського В.Д. Саранчук та Івков, обговорюючи події в Чехословаччині, в розмовах з Можар-

²⁰ ГДА СБ України, м. Житомир. – Спр. 29792-П, т. 2. – Арк. 184.

²¹ ГДА СБ України, м. Черкаси. – Спр. 12237-ФПД, т. 1. – Арк. 26–33.

²² Там само. – Т. 4. – Арк. 100.

²³ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 590, оп. 1, спр. 888. – Арк. 78–79.

ровським В.Д. та його батьком Можаровським Д.Ф. наклепницьки стверджували, що СРСР втрутився у справи Угорщини та Чехословаччини, душить там свободу і не дає цим країнам самостійно вирішувати свої внутрішні справи». На слідстві пригадалося робітникам і їхнє судження щодо русифікації України, порушення конституційних прав і свобод українського народу²⁴.

Прояви подібного вільнодумства 18 грудня 1970 р. розглянула судова колегія з кримінальних справ Миколаївського обласного суду, яка засудила П. Саранчука до восьми років позбавлення волі. Його колега В. Івков отримав три роки ув'язнення у ВТК суворого режиму²⁵.

Широкий світовий резонанс отримав суд над українцем, уродженцем с. Борисівки Приморського району Запорізької області генералом П. Григоренком, який відбувся у лютому 1970 р. в м. Ташкенті.

Довідавшись про акцію в Чехословаччині 21 серпня 1968 р., відомий радянський правозахисник звернувся з листом «До громадян СРСР, до комуністів усього світу! До всього прогресивного людства!», в якому закликав розгорнути широку протестну кампанію проти введення військ на територію суверенної європейської держави, вимагати скликання міжнародної наради комуністичних і робітничих партій для обговорення «імперіалістичної політики теперішнього керівництва СРСР»²⁶.

У вересні 1968 р. П. Григоренко оприлюднив відозву «До комуністів усього світу», в якій пропонував комуністам Югославії і Румунії вимагати у своїх урядів і центральних партійних комітетів не вступати в ніякі стосунки з керівництвом держав, війська яких перебувають на території ЧСР. Аналогічні звернення були направлені лідерам комуністичних партій Великої Британії, Італії, Франції, США і Канади²⁷.

Не маючи змоги кинути у в'язницю людину похилого віку, одного з найдосвідченіших у минулому воєначальників, судова колегія з кримінальних справ Ташкентського міського суду

²⁴ ГДА СБ України, м. Миколаїв. – Спр. 12252-С, т. 4. – Арк. 119, 123.

²⁵ Там само. – Т. 5. – Арк. 184.

²⁶ ГДА СБ України, м. Одеса. – Спр. 24994-П, т. 6. – Арк. 140.

²⁷ Там само.

визнала вчинок П. Григоренка як прояв психічної хвороби і прийняла рішення про направлення його на примусове лікування.

Не зміг уникнути щільної опіки спецслужб і український правозахисник О. Сергієнко. Шукаючи компрометуючі його матеріали, органи Комітету держбезпеки при Раді Міністрів УРСР виявили факти неприхильного ставлення останнього до політики КПРС щодо Чехословаччини. Разом з іншими подібними епізодами вони дозволили сформулювати відповідні звинувачувальні висновки, які дали підставу судовій колегії з кримінальних справ Київського обласного суду 23 червня 1972 р. засудити його до семи років ув'язнення у ВТК суворого режиму і трьох років заслання²⁸.

Військовослужбовець, викладач вищого військового навчального закладу, харків'янин Г. Алтунян відстоював власні погляди стосовно введення військ до Чехословаччини у розмовах з відповідальним працівником Комітету партійного контролю при ЦК КПРС М. Мардасовим 30 червня – 1 липня 1969 р.²⁹, а згодом з кандидатом у члени ЦК КПРС Г. Денисовим. Останній заявив йому: «З питання Чехословаччини ви опинилися в одному таборі з нашими ворогами»³⁰.

У 1981 р. Харківський обласний суд засудив Г. Алтуняна до семи років позбавлення волі у ВТК суворого режиму з наступним засланням на п'ять років³¹.

За сумнозвісною політичною ст. 62 ч. 1 до п'яти років ув'язнення у ВТК з наступним засланням терміном на три роки був засуджений 20 січня 1969 р. Тернопільським обласним судом комірник готової продукції заводу мінеральних вод І. Курилас. Його провина серед іншого полягала у тому, що, перебуваючи в серпні 1968 р. на лікуванні в санаторії в с. Яблунівці Буцацького району Тернопільської області, в одній з розмов дозволив собі назвати введення військ до Чехословаччини «помил-

²⁸ Научный архив Международного историко-просветительского общества «Мемориал». – Ф. 101, оп. 1, д. 70. – Л. 1–2.

²⁹ ГДА СБ України, м. Харків. – Спр. 032915, т. 2. – Арк. 364–365.

³⁰ Там само. – Арк. 365.

³¹ Там само. – Т. 5. – Арк. 103.

кою нашого уряду» і стверджував, що чехи самі можуть розібратися як їм жити³².

Звинування, висунуті проти І. Куриласа, були настільки хиткими, що 13 лютого 1969 р. Верховний Суд України знизив йому термін покарання до трьох років без подальшого заслання.

До аналогічної думки, очевидно, схилився і начальник Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР по Тернопільській області генерал-майор А. Шапаренко, який у поданні на ім'я прокурора Тернопільської області, державного радника юстиції 3-го класу В. Іванова від 21 березня 1991 р. писав: «Оцінюючи докази, отримані як під час попереднього слідства, так і в результаті додаткового розслідування, у діях Куриласа І.В. не проглядається умислу і усвідомлення того, що він проводив агітацію чи пропаганду, спрямовану на підрив чи послаблення Радянської влади, і з допомогою своїх висловлювань переслідував досягнення цієї мети. Зміст, характер і обставини, за яких він вступав у діалог з іншими особами, свідчать про те, що висловлювання носили полемічну направленість..., а оцінка... подій в Чехословаччині в 1968 р. характеризувала його як особистість, що має власний погляд на ті чи інші події»³³.

Заслуговує на увагу кримінальна справа двадцятидвохрічного Р. Гриня, який до арешту закінчив три курси Ужгородського державного університету. У вирокі судової колегії з кримінальних справ Закарпатського обласного суду, що 23 березня 1970 р. визначила йому три роки перебування у виправно-трудовій колонії, говорилося: «У період активізації антисоціалістичних та антинародних сил в ЧССР Гринь написав від імені трудящих Закарпаття і за підписом видуманого ним «Начальника комітету по підтримці визвольного руху в Чехословаччині» 22 серпня 1968 року надіслав до ЧССР на адресу празького радіо антирадянського змісту листа, датованого 10 липня 1968 р., в якому закликав до боротьби проти комуністів, народної влади в ЧССР і воїнів Радянської Армії, називаючи їх радянськими загарбниками, зводив наклеп на соціалістичний лад в СРСР,

³² ГДА СБ України, м. Тернопіль. – Спр. П-914, т. 1. – Арк. 82–83.

³³ Там само. – Арк. 293.

на інтернаціональну діяльність КПРС і КПЧ, висловлював підтримку антинародних сил в Чехословаччині, які за його словами ведуть «священну боротьбу за волю проти диктату московського Кремля» ...У серпні 1968 року Гринь написав, а 22 серпня 1968 року надіслав до ЧССР на адресу празького радіо другого анонімного листа від імені «Експерта Д»³⁴.

Своє ставлення до подій в Чехословаччині не зміг не висловити активний учасник українського національного руху, політв'язень Ю. Литвин. До десятої річниці вторгнення військ країн Варшавського договору, він написав і оприлюднив звернення «Борцям за свободу і незалежність Чехословаччини», яке пізніше фігурувало в його кримінальній справі. Осмислюючи уроки історії, Ю. Литвин писав: «Придушення Чехословацької народної революції в серпні 1968 року військами радянського блоку під керівництвом Радянського Союзу — велика трагедія для народів Чехословаччини, трагедія для всіх тих, кому дорогі ідеали свободи і справедливості. Ця трагедія значуща і тим, що ще раз наочно показала світу справжній характер радянської держави, яка, не дивлячись на прокомуністичну оболонку, є контрреволюційною імперіалістичною силою, за сутністю таким же жандармом і тюрмою для народів, як і держава Романових»³⁵.

На відміну від Ю. Литвина поблажливішою була доля до студента філологічного факультету Чернівецького університету П. Ардюкова, який в 1968 р. дозволив собі у листах до найближчих друзів висловлювати серйозні сумніви з приводу доцільності рішення керівництва КПРС про введення військ до Чехословаччини, дати високу оцінку діям тих, кого брутально називали ревізіоністами. Спроби Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР по Чернівецькій області притягнути його до відповідальності виявилися марними³⁶.

Характерно, що не залишились осторонь чехословацьких подій і радянські політв'язні, які, перебуваючи за ґратами, активно відстоювали право на ствердження власних переко-

³⁴ ГДА СБ України, м. Ужгород. – Спр. С-5801. – Арк. 249.

³⁵ ГДА СБ України, м. Київ. – Спр. 68242-ФП, т. 1. – Арк. 145.

³⁶ ГДА СБ України, м. Чернівці. – Спр. П-3658. – Арк. 72–73.

нань. Так, В. Чорновіл на початку 1968 р. з Вінницької виправно-трудової колонії писав: «Я твердо стояв і стою на позиціях соціалізму, але соціалізму не того, що намагається регламентувати не лише дії, а й мислення індивіда. Я не уявляю собі справжнього соціалізму без гарантованих демократичних свобод, без найширшого політичного і економічного самоврядування всіх клітин державного організму, без реального, а не паперового забезпечення прав усіх націй багатонаціональної держави. Історична практика показує, що в соціалізмі намітилися два шляхи: той, який намагає Югославія, а зараз і Чехословаччина та шлях Сталіна і Мао Цзедуня»³⁷.

Не могли заставити замовчати і Б. Миньшаїна, якого в роки фашистської окупації залучали до проведення експертиз могол жертв політичних репресій, військовослужбовців зарубіжних армій, які в силу різних причин опинилися на території СРСР. У лютому 1969 р., протестуючи проти «танкового раю», влаштованого СРСР і його найближчими союзниками, він закликав ще раз звернутися до минулого, побачити і зрозуміти справжній характер радянської тоталітарної системи³⁸.

Різко висловився щодо зовнішньої політики СРСР політ'язень Т. Шинкарук, який, перебуваючи в таборі № 1 у селищі Соснівка Мордовської АРСР, 7 листопада 1975 р. зумів оприлюднити заяву такого змісту: «Цією заявою я ще і ще раз вимагаю звільнити мене від радянського громадянства, бо я не бажаю нести громадянської відповідальності за ті злочини, які вершить радянське керівництво на чолі з ЦК КПРС... За що ви 28 років знуцалися наді мною? Чого злочинного я здійснив? Моя провина полягає в тому, що я українець і зневажаю рабство, що я хочу свободи собі і бажаю її всьому українському народові, що я бажаю свободи тим народам, чії права і свободи ви потопили в крові — це Угорщина 1956 року, Чехословаччина 1968 року, а також інші народи, плями крові яких помітні на ваших руках. Я не бажаю нести навіть громадянської відпові-

³⁷ Широке море України: Документи самвидаву з України: Документи VII. – Париж: Перша Укр. Друкарня у Франції; Балтимор: Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1972. – С. 104.

³⁸ ГДА СБ України, м. Одеса. – Спр. 24994-П, т. 5. – Арк. 364.

дальності за ці ваші злодіяння. Я на боці угорських і чехословацьких сиріт, у яких ви вбили батьків і матерів»³⁹.

Таким чином, аналізуючи документи колишніх радянських спецслужб, можна стверджувати, що наприкінці 1960-х – першій половині 1980-х рр. відмінна від офіційного погляду оцінка подій в Чехословаччині нерідко лягала в основу звинувачувальних висновків. Крім того, в досліджуваний період політичні репресії, як метод упокорення інакодумців, набули масового характеру.

³⁹ Научный архив Международного историко-просветительского общества «Мемориал». – Ф. 102, оп. 1, д. 40. – Л. 52.

Немов М.М.

Протестні настрої під час виборчих кампаній в УРСР (II пол. 1950–1970-ті рр.)

Перманентні політичні кризи, які збурюють українське суспільство, свідчать про не лише про недосконалість законодавства України, і виборчого зокрема. Орієнтованість громадсько-політичних організацій/партій на існуючі фінансово-промислові групи, безпринципні маніпуляції настроями громадськості, відсутність бажання реально враховувати інтереси місцевих громад, соціальних груп, загалом інтересів виборців — ці фактори сприяють наростанню протестних настроїв населення.

Один із видів протестних настроїв — політичний протест. Це поняття охоплює достатньо широке коло суспільних проявів. Це і «відкидання», «заперечення» соціальної дійсності, принципів громадсько-політичного життя, і обурення інститутами влади загалом, окремими тенденціями політичної діяльності, способами її реалізації¹.

В сучасних дослідженнях щодо причин протесту населення під час виборчих кампаній увагу приділяють показникам

¹ *Вайнштейн Г.И.* Массовое сознание и социальный протест в условиях современного капитализма. – М., 1990. – С.25.